

Landverhuizerscorrespondentie rond 1848

In de jaren voor 1848, om precies te zijn in 1846-47 nam de voordien onbetekenende Nederlandse trek naar Amerika een plotselinge vlucht. (1) Meer dan 7000 Nederlanders - hoofdzakelijk gezinnen met oudere kinderen - voegden zich in de stroom die zou aanzwellen tot de grootste overzeese migratie aller tijden. Beroepsgroepen uit de kleine burgerij en de arbeidende klasse zoals kleine boeren, ambachtsbazen, werklieden en landarbeiders hoopten op een beter bestaan en meer sociale zekerheid in de Nieuwe Wereld. Opvallend genoeg behoorden de één op de drie landverhuizers tot diegenen die zich sinds 1834 van de Nederlandse Hervormde Kerk hadden afgescheiden. Het vertrek van zoveel afgescheidenen kan gedeeltelijk verklaard worden uit hun bijbels gerechtvaardigd verlangen te ontkomen aan een minderheidspositie die gepaard ging met economische, sociale en politieke discriminatie. Ds. H.P. Scholte (1805-1868), die zich binnen de Afscheiding anti-synodaal had opgesteld, en Ds. A.C. van Raalte (1811-1876), die teleurgesteld was over de onderlinge verdeeldheid, gaven leiding aan landverhuizersverenigingen. Onder Van Raaltes leiding werd West-Michigan een Nederlands-calvinistisch bolwerk. Vanuit Scholtes Pella verspreidden de Nederlanders zich over Iowa.

De toenemende emigratie uit Nederland en andere Europese landen was een symptoom van de sociaal-economische crisis, die zich in 1848 ook politiek ontlade. De revolutie kwam niet uit de lucht vallen. Velen hadden de bui zien hangen. Sommigen zagen de gebeurtenissen als een teken van hoop op een betere toekomst, anderen vreesden het ergste of duiden de gebeurtenissen als Godsoordelen. Enkel menenden dat de eindtijd op handen was. Niet op een aardse toekomst hoopten de laatsten, maar op een duizendjarig vredesrijk, dat met de wederkomst van Christus zou aanbreken. Toch lieten ook landverhuizers, die dit gevoel toegedaan waren, niet na in hun brieven veel aandacht te besteden aan de dingen dezer wereld. Evenals andere landverhuizers zagen zij de toekomst van Europa somber in. Uitvoerig schreven zij over de sociaal-economische noden, die hen bewogen hadden huis en haard te verlaten. Met afkeer spraken zij over de sociale verhoudingen, de fiscale en kerkelijke politiek. Zelden lieten zij zich echter uit over de grondwettelijke instellingen of politiek in het algemeen. Een samenvatting van beweegredenen is te vinden in een petitie aan het Congres gedateerd Holland, Michigan 12 dec. 1849. "In 1847 one of our clergymen [A.C. van Raalte] visited the United States for the purpose of finding for himself and his friends a new home, where they might enjoy more civil and religious freedom than was allowed them in their fatherland, and escape the crushing weight of taxation, by which the bank-

rupt nations of Europe are now compelled to sustain themselves." (2)

Landverhuizersbrieven waren gekleurd door de behoefte hun vertrek te rechtvaardigen of het verlangen anderen te doen volgen. Afhankelijk van hun overtuiging zagen zij de sociaal-economische noden in een godsdienstig, bijbels licht. Vooral afgescheidenen en geestverwante hervormden bespeurden Gods leiding in de landverhuizing. Door de omstandigheden zijn vooral brieven uit deze kring bekend. Uit de hier te citeren brieven zal duidelijk worden dat de afgescheidenen geen eenheid vormden. Met name H.P. Scholte was geneigd tot een afwijkend independentistische en chiliatisch standpunt, dat door afgescheidenen als sectarisch werd ervaren. In sociaal opzicht kunnen A.C. van Raalte en H.P. Scholte gerekend worden tot de gegoede burgerij. De andere briefschrijvers behoorden tot de kleine burgerij of de arbeidende klasse. Uit ongepubliceerde brieven zijn enkele fragmenten gelicht, die een beeld geven van de (afgescheiden) visie op de politieke ontwikkelingen rond 1848.

De leider van de kolonisatie in Michigan A.C. van Raalte schreef in 1847, dat de overtuiging dat er een storm van Godsoordelen over Europa zou losbarsten, in Amerika zeer algemeen heerste. (3) In tegenstelling met de leider van de kolonisatie in Iowa H.P. Scholte liet hij zich niet tot verdergaande speculaties verleiden. Naar Scholtes mening duurde de sociaal-economische, godsdienstige en politieke crisis erop dat de ondergang van Europa als erfgenaam van het Romeinse rijk aanstaande was. Amerika bood een wijkplaats om aan het Europese Babel te ontkomen. Het boek Daniël las hij als openbaring van de eindtijd, de ondergang van het Romeinse rijk (= Europa), waar kerk en staat sinds Constantijn vermengd waren. Zelf formuleerde hij zijn beschouwingswijze zo: "Daar ik nu gewoon geworden ben om in de duisterheden der wereldgeschiedenis gebruik te maken van het licht des goddelijke woords". (4) Aan zijn vroegere Amsterdamse medestander J.A. Wormser schreef hij 20 jan. 1849: "Het ziet er in de oude wereld wezenlijk donker uit. Ik huiver tegen de algemeene losbarsting en wenschte nog gaarne zoo vele mijner bekenden in Amerika. Gij zult wel opgemerkt hebben dat de Joden aan Jerusalem beginnen te denken.... Dit is nog niet wat er koomen moet doch het is een werkelijk begin. Welk eene verblindende beheerst niet de volken, ook het Nederlandsche. Bijgeloof en Godsverloochening nemen meer en meer de overhand en wij weten uit het Woord het schrikbarende Antichristische eind, de afval, doch dan is de Heere ook nabij. Zoo ooit dan is het nu een tijd van waken en bidden en zich gereed houden." (5) Een van zijn toehoorders in Pella, Iowa gaf het sceptische commentaar: "Men maakt elkander het hoofd zoo mal met de wederkomst van Christus op aarde als Koning, dat men zich bijna gereed zou maken om na Jerusalem te reizen, tegen dat men daar kan zijn, zou Christus daar ook wel wezen." (6)

Ook in de apostolisch-christelijke gemeente te Zutphen, die onder invloed stond van Ds. J. de Liefde, werden dergelijke verwachtingen gekoesterd. (7) A. Griffioen schreef 21 juli 1849 vanuit Zutphen aan de in Pella, Iowa gevestigde ouderling J. Smeenk, dat de beweging onder de Joden tot terugkeer naar Kanaän om in Jerusa-

lem de tempel te herbouwen erop wees dat de wederkomst van Christus spoedig te verwachten was. (8) In een latere brief stond dat geboden was te volgen waar de Heer riep, maar voorlopig nog niet naar Amerika of Palestina. Er was nog steeds godsdienstige verdeeldheid, maar ... "Evenwel er is meer een uitkomen voor de waarheid en de herstelling van Israel met de komst van Christus wordt vooral op de Veluwe van de meeste predikanten openlijk verkondigt. Zoo ook door Ds. de Liefde, Capadose, Ds. Krayenbelt, Schickelmeyer en anderen. Zij vind ook tegenstand vooral door Ds. de Kok (Zoon van den door ons bekenden) doch die krachtig is wederlegt." (9)

Een bijbelse interpretatie van de geschiedenis was onder afgescheidenen en hervormde geestverwanten gemeengoed. Een ingrijpende gebeurtenis als de revolutie van 1848 werd als een Godsoordeel opgevat. Sommigen beschouwden de crisis van de jaren 1840 als een teken dat een exodus overeenkomstig Gods wil was. Zij vergeleken Europa en Nederland met Babel, Sodom en Gomorrha of Egypte. Zo vond een briefschrijver in de revolutie een rechtvaardiging achteraf voor zijn vertrek: "Want de algemeene ellende in Europa en bij U moet groot zijn, waaruit wij nu nog van agteren duidelijker zichtbaar door eene allesvermogene hand getrokken zijn." (10) H.P. Scholte en zijn medestanders in Amerika en Nederland gingen verder door de gebeurtenissen apocalyptisch te interpreteren. Zij zagen in de revolutie één van de tekenen dat Christus spoedig in Jeruzalem zou wederkomen om een duizendjarig vredesrijk op te richten.

Natuurlijk maakten briefschrijvers ook wel eens melding van gebeurtenissen zonder direct al te veel te theologiseren of te speculeren. Een Amsterdamse dienstbode schreef aan haar neef in Amerika over het Damoproer van 24 maart 1848: "Wij hebben een angstige tijd gehad, geheele troepen kwamen bij ons langs de grachten met glazen in te gooijen. Mijn kameraad kreeg het op haar zeenuwe, ja het heeft veele menschen doen schrikken en den dood gekost." (11)

Over de grondwetsherziening schreef W. Sleyster uit Zutphen 17 dec. 1848: "De landelijke zaken staan hier ook noch in het geheel niet gunstig: bezuiniging staat thans op den voorgrond, doch de opbrengst zoo men zegt, zal noch iets verhoogd moeten worden. Waar het naar toe moet, ik weet het niet. Zoo gij welligt weet, dat wij een geheel nieuw ministerie hebben. Wij zelf hebben hun kunnen kiezen. Noch weinig hebben zij gedaan. Het is te hopen dat zij een goede regeling mogen instellen." (12) In het voorjaar van 1849 was de stemming in Nederland volgens een Amsterdamse molenaar zelfs tamelijk opgewekt: "In Holland is het echter [lees: in tegenstelling met de rest van Europa] op het oogenblik wat vrolijker gestemd, daar Willen de Derde koning is geworden door het overlijden van zijn vader Willem de 2den. Men verwacht nu wel betere tijden, althans men hoopt en vleit zich dat het maatschappelijk nu wel zal lukken. Koning en volk zijn beste vrienden, warmen elkander op met beloften en aan vrome wenschen ontbreekt het niet. Ook de protestanten zijn regt in hun schik, dat W[illem] de 3de meer voor de protestanten gestemt (sic!) is en vrienden - [lees: dan] voor de katholieken. In dit land vermaakt men zich dus evenals de jongen

met het zeepbellen blazen. Ook Holland kan misschien nog eenige tijd zwevende blijven, doch wanneer de val daar zal zijn is de verbrijzeling gewis." (13)

Voor de afgescheiden briefschrijvers woog de godsdienstige interpretatie van de gebeurtenissen zwaar. Tenslotte waren andere aspecten van tijdelijke aard. Van directer belang dan de politieke aspecten waren voor de correspondenten de sociaal-economische. Van de relletjes werd melding gemaakt, over de grondwetswijziging werd afstandelijk geschreven. Hoogstens constateerde men dat de politieke evolutie in Nederland zo veel rustiger en vreedzamer verliep dan de revolutie in de rest van Europa. Hieruit en uit de troonswisseling putte de bevolking een zeker optimisme, dat door de laatst geciteerde briefschrijver met "bellen blazen" werd vergeleken. Op de korte termijn was het in zoverre "bellen blazen", dat er sociaal-economisch gezien niet veel veranderde. Anderzijds moet het effect van de mentaliteitsverandering na en door 1848 niet onderschat worden. De magische waarde die nog aan het koningschap werd toegekend, wekte onder de bevolking de gedachte dat met de dood van Koning Willem II de magere jaren 1840 plaats zouden maken voor betere tijden. De geleidelijk verlopen grondwetsherziening gaf de burgerij vertrouwen in zichzelf en de toekomst. Het spook van de revolutie boezemde haar niet langer vrees in.

P.R.D. Stokvis

Noten

- 1) Voor nadere informatie over de Nederlandse landverhuizing kan verwezen worden naar J. van Hinte: *Nederlanders in Amerika*, 2 dln., Groningen 1928; B.H. Wabeke: *Dutch emigration to North America, 1624-1860*, New York 1944; H.S. Lucas: *Netherlanders in America*, Ann Arbor, Mich. 1955; en mijn in december 1977 te verschijnen dissertatie *De Nederlandse trek naar Amerika 1846-1848*.
- 2) Netherlands Museum Holland, Michigan, Bruins Collection.
- 3) A. Brummelkamp: *Stemmen uit Noord-Amerika*, Amst. 1847, p. 83.
- 4) H.P. Scholte: *Tweede stem uit Pella*. 's Bosch 1848, p. 1-3, 14.
- 5) J. Stellingwerff: *Amsterdamse emigranten*. Amst. 1975, p. 198.
- 6) Ibid. 242, J. Berkhout aan H. Wormser, Pella 12 mrt 1850.
- 7) Neth. Mus., Personal Papers, J. Smeenk- Notulen apostolisch-christelijke gemeente Zutphen.
- 8) Ibid. A. Griffioen aan J. Smeenk, Zutphen 21 juli 1849.
- 9) Idem 18 aug. 1852.
- 10) Stellingwerff, o.c., 104, D.A. Budde aan J.A. Wormser, Burlington, Iowa juni 1848.
- 11) Ibid. 138.
- 12) Neth. Mus., P.P., J. Smeenk, W. Sleyster aan J. Smeenk, Zutphen 17 dec. 1848.
- 13) Ibid. H. Hattinkh aan J. Smeenk, Amst, 27 april 1849.